

העדרות על כשל התחרותיות,

פרופ' אריאל רובינשטיין

וראו מהן המילים בשפה העברית המתנגנות כמו "שגשוג": בלבול, דלדול, קשקוש, לגלוג, חרחור, זלזול, דרדור, קלקול. הבהוב מסמן תקווה חיזורת ופרפור מציין שהמסכן עדיין חי. המקצוע בבית הספר, המתנגן כמו שגשוג הוא, איך לא, דקדוק... הכי מצחיק זה דגרוג. נכון, בקבוצת מילים זו מבלבלות כמה מילים חיוביות,

אני רוצה להתחיל במה שלדעתי כל איש אקדמיה חייב לעשות, וזה להבהיר באיזו מידה הוא משתמש בדבריו, בידיעותיו ובהבנותיו המקצועיות, עד כמה עומדת מאחורי דבריו סמכותו האקדמית ומה מתוך הדברים שהוא אומר אינו אלא הרהורי האישיים של הדובר.

אני רוצה להבהיר באופן חד וחלק, שדברי כאן אינם להם ולא כלום עם הידע האקדמי שלי. כל מה שאומר כאן הם דברים אישיים, הנשענים מן הסתם על מכלול חוויות חיים, ובכלל זה על העובדה שעיסוקי המקצועי הוא בתיאוריה כלכלית. ואולם, למיטב הבנתי, אין בתיאוריה הכלכלית כדי להגיד דבר וחצי דבר לגבי לב נושא הדיון הערב.

אני מאוד מאוד לא אוהב את המלה "שגשוג". המלה הזו נודפת סיסמיות: היא מזכירה לי צירופים כמו "צמיחה וקידמה", "אחווה ופיתוח", "שיתוף התחדשות", "אחדות ורפורמה". כמה מהצירופים הללו זכורים לי מימי תחילת המדינה כשמות של סיעות ערביות הקשורות במפא"י. ובסך הכל הרי מדובר בביטויים של דלות וקיפוח ונחשלות. ושגשוג אינו אלא כדל משאלתו של הרל והנחשל והמקופח למשהו קצת יותר טוב.

"שגשוג" מתחבר אצלי גם עם "עלה והצלח בכל אשר תפנה", "אושר ועושר", "שתגשים את כל משאלותיך", מגוון קלישאות מכרטיסי הברכה שניתנו לי בחגיגת הבר-מצוה שלי.

ויש כמה מילים נייטרליות, לא מועטות, אבל ראו מה קורה להן: סלטול כבר גויסה למטה המלחמה בטרור ופלפול כבר הודבק לחרדים.

הטיעון התחרותי

אבל אחרי שהשתעשעתי ברטוריקה, אני רוצה להקדיש את עיקר דברי לנושא התחרותיות. התחרות מקובלת במקומותינו כמנוע הכלכלי להשגת שגשוג כלכלי. כדי להדגים את הטיעון התחרותי, הבה נתבונן בעולם קטן (מה שאנו קוראים בכלכלה מודל ובספרות קוראים אגדה):

בכפר שליו אחד יש מאה אנשים שנועלים נעליים מסוג זהה, הנזקקות מדי פעם לתיקון. זה דורות יש בכפר שני סנדלרים, שלמי 1 ושלמי 2, וכל אחד מהם יכול לספק את שירות הסנדלרות לכל מאת תושבי הכפר. מימם ימימה מתחלקים נועלי הנעליים בכפר שווה בשווה בין לקוחות שלמי 1 ולקוחות שלמי 2.

מסורת עתיקת יומין בכפר קבעה שמחיר התיקון של זוג נעליים הינו 10%

ממחיר זוג חדש. זהו מחיר

נמוך מספיק כדי

שנועלי הנעליים לא

יחליפו נעליים כל

אימת שהתבלו, וזה

מחיר גבוה מספיק

שוק חופשי ואי-שוויון חברתי

שהסנדלרים הורידו מחירים, כל הנעליים עדיין מתוקנות וסנדלר עורך אחד אולי פנה לעיסוק אחר ותורם לשגשוג הכלכלי של הכפר.

דברים שנישאו במסגרת יום עיון

על "צדק חברתי ושגשוג כלכלי"

ביקורת על התחרותיות

זהו ההיגיון התחרותי על רגל אחת. ועל אותה רגל אחת קל גם להדגים את הביקורת עליו: ראו בכמה הנחות סתומות השתמשנו במהלך הטיעון הזה:

1 האם ברור כל-כך שהשלמאים יורידו מחירים? השלמאים הם הרי, כדברי הפוליטיקאים, "אנשים חכמים ונבונים ובוגרים", ומדוע שלא ינצלו את שינוי האווירה דווקא כדי להעלות את המחירים ולגבות, למשל, 15% מעלות הנעליים, כמו שנהגו עד עתה החייטים? תאמרו, והרי אנו מצפים מהם מכאן ואילך לפעול רק לקידום האינטרסים האישיים שלהם? נניח שכך הוא, וכל סנדלר דואג רק לרווחיו שלו, אבל דווקא מטעם זה הוא מבין שייטב עימו שלא להוריד את המחיר, שהרי גם אם ישיג רווח זמני קטן, יהיה רווח זה בטל לעומת ההפסד הגדול שייגרם לו כאשר הסנדלר השני יגיב בהורדת מחירים.

השיקול הזה אפילו לא דורש שהסנדלר ישוחח עם עמיתו (שהרי שיתוף פעולה מפורש אסור בכוח חוק ההגבלים העסקיים החדש). הוא כל-כך אלמנטרי, שאיננו דורש ששלמי ילמד כלכלה או מינהל עסקים (והרי כל החברה בכפר התחילו ללמוד גיהול וכלכלה).

תחרות". ההיגיון הבסיסי שמאחורי הרטוריקה הזו פשוט ואינו דורש הבנה עמוקה. אם נבטל את תקנות הכפר ואם כל סנדלר יפעל לקידום האינטרסים האישיים שלו בלבד, תיפתח מלחמת מחירים.

נניח שמחיר נעליים חדשות הינו 100 שקלים, ושלמי 1, השמרני, ממשיך לגבות את המחיר המסורתי של 10 שקלים, או שלמי 2, השואף למקסם את רווחיו שלו, יוריד את המחיר ל-9 שקלים; שהרי הוא יודע שתושבי הכפר, שהפכו להיות ממקסמים אובססיביים של האינטרסים האישיים שלהם, "יעדיפו להשתמש בשירותיו של הסנדלר הזול. אבל אז, כשיתברר לשלמי 1 שאיבד את כל לקוחותיו, הוא יוריד את המחיר אולי ל-8 שקלים כדי להחזיר אליו את לקוחותיו.

כך יתגלגלו המחירים כלפי מטה עד לאותו מחיר שמתחתיו כל שלמי ממש מדגיש שמוטב לו לסגור את הסנדלריה, ללכת הביתה או לחפש עיסוק אחר. ואולי אחר השלמאים אפילו יפרוש מהענף ויהיה למשהו אחר הנדרש בכפר.

ומדוע הועילה כל-כך התחרות לכפרנו? משום

כדי שהסנדלרים לא ימצאו לנכון לפרוש מעיסוקם המסורתי. ואולי אפילו יש בתקנון הכפר סעיף מפורש המסדיר את ההצמדה הזו בין מחיר תיקון של זוג נעליים למחיר זוג חדש.

יום אחד מגיעים לכפר אנשי התחרות החופשית. בקונטרסים צבועניים כמו זה שאני מחזיק ביד, הקרוי "כל מה שרצית לדעת על כלכלה וצמיחה" (בהוצאת המכון הישראלי לקידום חברתי וכלכלי, שבוערדה המייצגת שלו רבים הם אנשי האוניברסיטה שלנו), הם קוראים לציבור להתנער מהמסורת ולהנהיג שוק חופשי, על-מנת להשיג כלכלה איתנה, צמיחה ושגשוג כלכלי. הרי יש בכפר יותר מדי סנדלרים. די בסנדלר אחד והמחירים... אלה תמיד גבוהים מדי. ולעומת זאת הם קובעים בפסקנות: "תחרות מאלצת את היצרנים לפעול ביעילות ולספק את העדפות הצרכנים. התחרות גם מספקת לפירמות תמריץ לפתח ולשפר מוצרים... התחרות היא הרוחמת את האינטרס האישי להעלות רמת החיים... האינטרס האנוכי של הפרט, שרבים נוהגים לבקרו או למצוא בו פגם מוסרי, הינו מקור הכוח של צמיחה כלכלית - כל עוד היא מונחית על-ידי

2

ונניח שהשלמאים פחות חכמים ונבונים ובוגרים, והם נופלים כמו פתאים במלכודת שהתחרות מצייבה בפניהם. האם ברור שהצרכנים אמנם יבחרו בסנדלר הזול יותר? עד עתה פנו תמיד לסנדלר שאביהם וסבם פנה אליו, מעתה יצטרכו לבלות את נעליהם בביקורים תכופים אצל שני הסנדלרים כדי להשוות מחירים. חלקם, אולי, יהיה סבור שהחיסכון במחיר לא שווה את עלות החיפוש, או-אז לא ברור כלל שהשוק יתייצב על מחירים נמוכים.

3

ונניח שתושבי הכפר רואים את חיפוש הסנדלר הזול ביותר ממש משימה לאומית שתשרת את החברה בדרך לפריחה ולשגשוג, והם כן מתעוררים במחירים כל אימת שצריכים לתקן נעליים, ושהסנדלרים לא כל-כך נבונים, ושתחרות המחירים משתוללת ומביאה לירידת מחירים דרסטית, ואחד הסנדלרים סוגר את עסקו, ובשוק נשאר סנדלר אחד.

האם זה סוף פסוק? והרי הסנדלר השורד יפעל מיד להעלות המחירים, הרי הוא נותר בשוק לבדו, הוא רגיל כבר לפעול למקסום רווחתו שלו, ויעבור זמן רב עד שלכפרנו יגיע סנדלר חדש. אז למה שלא יעלה את המחירים עד לאותו סף שמעבר לו יעדיפו תושבי הכפר לקנות נעליים חדשות כל אימת שהתבלו? ייתכן שהנהלת הכפר אפילו תיאלץ להתערב ולקבוע מחירי מקסימום לתיקון נעליים, ו...חזרנו למצב הקודם.

4

ונניח ששלמי 2 עזב את ענף הסנדלרות, לשמחת חסידיו השוק החופשי, שהרי עיסוקו היה "לא יעיל". האם ברור שימצא עבודה חלופית, ואולי פשוט יהיה למובטל ברחובו של כפר?

5

ונניח שלא היה למובטל אלא מצא עבודה המספקת את פת לחמו, ונניח שהסנדלר הנותר בשוק אינו משתמש בכוחו המונופוליסטי, כיוון שהוא חרד שעליית המחיר תביא מיד למתחרה זריו להכותו. אזי, אנו עדיין נשארים עם שאלת המפתח. כל זה היה כדאי?

שינויים בחלוקת ההכנסות

מה השיגה התחרות במקרה זה? השינוי המרכזי שהתחולל בכפר הוא, שבעוד שבמצב הראשוני היו בכפר שני סנדלרים, הרי עתה, במקרה הטוב, יש שלמי אחד העובר קשה יותר בשכר נמוך יותר, ועוד שלמי אחד החי פחות טוב ותורם אולי להגדלת התוצר של הכפר. שאר תושבי הכפר זוכים עתה לשירותי סנדלרות יותר זולים. אז מה? יכול להיות שהשינוי הזה הוא טוב ויכול להיות שהשינוי הזה הוא רע. אנשי השוק החופשי מתייחסים לשינוי הזה טאוטולוגית כשינוי טוב... פשוט, כיוון שהוא נובע מכוחות השוק. ואני סבור שהתשובה לשאלה זו איננה ברורה כלל ועיקר. אבל היעדר תשובה אוניקסיטית ברורה אינו עושה את השאלה לבלתי חשובה.

באחרית הדבר לקונטרס שהזכרתי קודם אני מוצא את פרופ' יעקב רוזנברג מאוניברסיטת בר-אילן מודה: "ולבסוף, יש הטוענים שהשוק החופשי מביא לאי-שוויון ניכר בהכנסות: עוני, מחד גיסא, ועושר, מאידך גיסא". אבל פרופ' רוזנברג, כמרבית הכלכלנים, פוטר עצמו מהשאלה אם אי-השוויון הנגרם מהתחרותיות הינו כדאי בכך שהוא אומר: "כדאי לציין שהביקורת האחרונה מקורה בשיקולים ערכיים. אי-השוויון הקיים בישראל, למשל, יכול להיות סביר בעיני אדם אחד ובלתי מתקבל על הדעת בעיני האחר".

סתם ולא פירש. אבל רבותי, היעדר תשובה תהי-אינו רשות להתהמק מהשאלה. נכון שהערכת התחרותיות היא שאלה אתית שאינה אוניקסיטית. אז מה? זה אומר שהשאלה הזו היא באמת מחוץ לתחום הפרופסוריים לכלכלה? העובדה שלשר מש"ס ולפרופסור לכלכלה מבר-אילן או מרמת-אביב יש מעמד שווה, ואולי דעות שונות לגבי סבירות האי-שוויון, אינה עושה את השאלה לא רלוונטית. נהפוך הוא.

אלא שאולי חסידיו השוק החופשי אינם נאיביים

צילום: חן אלמאן

רוב הכלכלנים פוטרם עצמם מהשאלה אם אי-השוויון הנגרם מהתחרותיות הוא כדאי. פרופ' אריאל רובינשטיין

כל-כך, ובעיניהם גידול באי-שוויון אינו כל-כך גורא? ראו, למשל, את ההקדמה לספר שהזכרתי קודם, בו אומר דניאל דורון, מנהל המכון המוציא לאור את הספר: "איך קרה שלאחר יובל שנות עצמאות, לא הצליח עם מוכשר ומיומן... לבסס כלכלה משגשגת ורמת חיים, אם לא כמו בשווייץ או לפחות כמו של הונג-קונג... מדינות כטייוואן, דרום קוריאה והונג-קונג, שמסטרן פחות מתקון, מתפתחות בקצב מדהים, בעוד אנחנו מפגרים אחריהן...". הונג-קונג, רבותי, זה לא רק מרכז עסקים. זה גם מיליונים רבים של אנשים החיים במבואות הביבין שבקצות העיר, בעוני בל ייאמן. זהו המודל לחיקוי?

בין תחרותיות לתחרותיות

בשום פנים ואופן אינני טוען שתחרות היא דבר רע. נהפוך הוא: ישנם מצבים בהם תחרות היא דבר מצוין. נניח, למשל, שהאוניברסיטה מעוניינת לבנות בניין חדש וזקוקה לאדריכל שיתכנן את הבניין. מכניזם אחד לבחור את האדריכל הוא, שוועדה של האוניברסיטה תתכונן ברשימת האדריכלים ותבחר אחד מהם, סתם ככה. ומכניזם שני הוא של תחרות: כל אדריכל המעוניין בכך מגיש הצעה בסיסית לתוכנית הבניין, וועדה בוחרת את האדריכל על-פי התוכנית הנראית לה ביותר. שימו לב, בשתי השיטות, בין באמצעות תחרות ובין שלא באמצעות תחרות, ייבחר אדריכל אחד לבצע את התוכנית. ההשפעה של קיום תחרות על חלוקת ההכנסות היא שהאדריכל שתוכניתו טובה יותר יזכה בהכנסה נוספת ולא אדריכל שנבחר סתם ככה. מובן שאני לא רואה שום סיבה שדווקא אדריכל טוב פחות יזכה בהכנסה נוספת. ומאידך, אני רואה את יתרון התחרות, המאפשר לאוניברסיטה לבחור מתוך מגוון רעיונות שהתחרות עשויה לעודד את יצירתם. אז זה מקרה שבו באופן ברור למדי תחרות היא דבר מועיל. דרך אגב, מרבית מוסדות הציבור ואוניברסיטת תל-אביב בכלל זה, דווקא אינם עורכים תחרות כשמדובר בתוכניות אדריכלות.

האם באמת אינפת לנו?

אבל מרבית מוסדות הציבור בארץ ואוניברסיטת תל-אביב בכלל זה כן עברו לתחרותיות בתחומים אחרים. וכמה מהתוצאות של מעבר זה נמצאות ממש לידינו בשעה זו. הערב הזה מאורגן על-ידי הפקולטה למדעי החברה שאני משויך לה. כאשר תצאו מהאולם הזה, לכו לבניין גפתי. ואני נטפל לבניין זה רק כיוון שהוא ביתי, אני מסופק אם המצב במקומות אחרים שונה). תמצאו שם את עובדי הניקיון עוסקים בשעה זו בניקוי הבניין. פעם היו עובדי הניקיון עובדי אוניברסיטה כמוני וכמו רבים מכם, עם שכר נמוך מאוד, אבל עם שכר מינימום ועם תנאים סוציאליים בסיסיים. יום אחד החליטה האוניברסיטה, כמו רבים ממוסדות הציבור בארץ, בשם הייעול והחיסכון והצמיחה והשגשוג, להפריט את ניקיון הבניינים. במרכז נבחרו קבלנים האחראים לניקוי חלקים שונים של הקמפוס. ועדת מכרזים מטורדת פעלה, מן הסתם, כראוי, על-מנת להקטין את הוצאות הניקיון ולשפר את רמתו. התוצאה לפניכם: לכו

וראו במו עיניכם. שמונה דמויות היוורות, נשים צעירות מאוד, פנים קצת אטומות, לבושות בדלות, לא מצוידות בכנרי עבודה, ללא כפפות, ללא סינרים, לעתים יחפות, מגלות כפות רגליים בצקיות, שמונה או תשע דמויות רפאים חולפות עכשיו במסדרונות הבניין. שעות העבודה שלהן בערך מ-4 עד 11 בלילה.

נוסף על שמונה נשים אלה עובדים בבניין שני עובדי יום. עובד אחד אני רואה לפעמים מבעד לחלונות משרדי בקומה 7, יושב על סף החלון מצידו החיצוני, בגובה 30 מטר, ללא שום אמצעי בטיחות, ומנקה את החלונות כשדלי ומגב בידיו. אינני יודע מהו בדיוק שכרם. שכר המינימום בישראל הוא כ-2,700 שקל בחודש. יש 10 עובדים ותקבולי הקבלן עבור ניקוי הבניין הם כ-20,000 שקל בחודש ויש לו גם הוצאות נוספות מלבד שכר... הקבלן טוען שעובדי היום משתכרים כ-3,000 שקל בחודש ועובדי הלילה 1,400 שקל בחודש. יש לי סיבות להשוד שהשכר המשולם לעובדים נמוך בערך בשליש ממספרים אלה, דהיינו עובדי היום משתכרים כ-2,000 שקל ועובדי הלילה כ-1,000 שקל בחודש. ודרך אגב, גם חלק מהעובדים אינו יודע מהו שכרו, שכן שכרם של עובדים אלה אינו ניתן להם כלל, אלא מועבר ישירות לאביהם.

אז הנה תוצאות קדחת התחרותיות במקום עבודה, שאחוז מצביעי מרצ בו הוא מהגבוהים בארץ. בבניין בו יש חוג ללימודי עבודה, מחלקה לסוציולוגיה, קורסים בצדק כלכלי, במקום בו כמה מהפרופסורים מגלים דאגה עמוקה לעוללות מפוקפקות שספק רב אם נעשו, לפני שני דורות. לא מדובר בהתנהלויות ברצועות עזה, לא בעיירות פיתוח, לא בפרדיסים בשרון, לא בחצרות האחוריות של מושבים ואפילו לא בתחנה המרכזית הישנה אחרי חשיכה. אפילו אי-אפשר להאשים כאן את הכיבוש.

עובדת אחת היא עולה חדשה מרוסיה, החיה בנתניה, והשאר גרים ביישוב הקרוי ג'יסר אל זרקא, עמוק בתוך גבולות מדינת ישראל (המקום, אגב, הוא תולדה מעניינת בתולדות הישוב: אבותיהם היו "עובדים זרים" שהובאו מאפריקה, כיוון שהיו חסינים בפני מחלת המלריה, והועסקו בייבוש ביצות השרון). עברו שם מאות פרופסורים ובהם אני. יש בפקולטה אלפי סטודנטים המתעניינים בחברה וכלכלה. כמשיך שנים אנו רואים את הרבר הזה ולא עשינו דבר.

אז גבירותי ורבותי, אולי בעצם נושא הדיון הערב לא מעניין אותנו. אנו נתמוך בתחרותיות, כיוון שהיא תגדיל את העוגה הלאומית וזו תחולק בוודאי באופן שאנחנו נהנה מגדילתה. כשהתחרותיות לא כל-כך נוחה לנו, נשבות. אם התחרות תביא לכך שניירות הערך שבידינו יאברו את ערכם, תתערב הממשלה ותגן על ערכם. אז למה שננקוף אצבע כשבתוך ביתנו שלנו מופרים במשך שנים מה שכל אחד מאיתנו היה מגדיר, העקרונות הבסיסיים של הצדק החברתי?

סיכום

תחרות, רבותי, איננה מטרה. תחרות היא מכניזם שצריך להישפט גם לפי התוצאות שהוא משיג. הקריטריונים להערכתו כוללים את גודל התוצר הלאומי, אבל גם איך העוגה הלאומית הזו מחולקת, ואני לא מתכוון רק להתפלגות ההכנסות אלא גם לשאלה חשובה לא פחות: האם העשיר עשיר בגלל מה שאנו רוצים שיביא אותו לקבל יותר, והאם העני הוא עני בגלל מה שאנו רוצים שיביא אותו להיות עני.

אבל, בעצם, לא-אינפת לנו איך יהיו אלה המשרתים אותנו כל עוד מובטח שאנחנו נישאר בחלק העליון של האוכלוסייה. תחרותיות היא טובה, כי היא מביאה לשגשוג כלכלי של חלק מהחברה ואנחנו חלק מאותו חלק. צדק כלכלי בישראל זה עניין של המאה ה-19, סליחה... אולי גם של המאה ה-21. ■

ההרצאה במסגרת יום העיון על "צדק חברתי ושגשוג כלכלי", נערכה ב-4 במאי, במסגרת הרצאות ורקטור בשנת הויבל באוניברסיטת תל-אביב